

Prof. dr Mirjana Nadaždin Defterdarević

Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

SADRŽAJ I ZNAČAJ VRIJEDNOSNO- TELEOLOŠKOG ASPEKTA PRAVA

Vrijednosna procjena kao osnov svrshishodnosti pretpostavka je ukupnog čovjekovog djelovanja. I u pravu se svrshishodnost pravnih radnji (jednako kao i pravnih normi koje ih propisuju) opravdava pravnim ciljevima koje pravni subjekti valorizuju kao ostvarivanje vrijednosti. Pravo je u aspektu svog vrijednosno-teleološkog sadržaja posebno jer sadržaj vrijednosno-teleološke svijesti u pravnom iskustvu nije jedinstven već je složen od više političko-pravnih ideologija, vladajućih ili nevladajućih, koje egzistiraju ili u relativnom skladu ili u sukobu jačeg ili slabijeg intenziteta. Ovo svojstvo prava suočava nas sa čitavim nizom pitanja: ko su subjekti koji su legitimisani da utvrđuju vrijednosne principe u pravu, koji je kriterij pravnosti po kome se izbor vrijednosti u pravu vrši, koje su vrijednosti pravu svojstvene, da li je način vrednovanja u pravu determinisan i, na kraju, koja je uloga i značaj vrijednosti za pravo? Pravo svojim pravilima uređuje svjesno ponašanje ljudi koje je vođeno vrijednostima. Tek sa potpunom sviješću o sadržaju, značaju i načinu vrednovanja u pravu bivamo u prilici predočiti i razumjeti sadržaj i tok pravnog iskustva u svoj njegovoj složenosti. Istraživanje se bavi pitanjem sadržaja i značaja vrijednosno-teleološkog aspekta prava i u svojoj realizaciji, oslanjajući se na primjenu normativnog i aksiološkog metoda, dolazi do zaključka da je pravo bitno određeno svojim vrijednosno-teleološkim aspektom.

Ključne riječi: Kriterij pravnosti; Pravne vrijednosti; Postupak vrednovanja u pravu; Svrha i značaj vrednovanja u pravu.

1. UVODNE NAPOMENE

Pravo je neminovno oslonjeno na vrednovanje. Vrijednosno-teleološki aspekt značajan je i u teorijskom i u praktičnom aspektu prava. Ipak, uprkos utemeljenosti ove tvrdnje, u pravnoj nauci nedostaju potpunija istraživanja

vrijednosno-teleološke dimenzije pravne pojave. Razlog za to je izrazito političko-ideološka priroda vrijednosno-pravne svijesti prema kojoj nauka još nema dovoljno spoznajne „distance“, te „politička i spekulativna misao svojom lakoćom i impresionizmom redovito prevladava nad težim i odgovornijim teoretsko-empirijskim istraživanjima“.¹

Problematika pravnog vrednovanja inspirativan je i trajno aktuelan sadržaj jer je tek zahvaljujući njemu moguće stvoriti potpunu sliku sadržaja i toka pravnog iskustva – vrijednosni sudovi uspostavljaju funkcionalnu vezu između pravnih odnosa i pravne normativnosti, te pravnih ciljeva čijem ostvarivanju je sadržaj pravne normativnosti namijenjen. Zbog svoje složenosti, vrijednosno-teleološki aspekt prava moguće je razumjeti tek uz preduslov da su nam odgovori na pitanja ko i na osnovu čega vrednuje, šta i kako se vrednuje, te koja je svrha vrednovanja – u pravu poznati.

Za pravno vrednovanje legitimisani su svi razumni pravni subjekti. S obzirom na širinu definicije, ali i specifične razlike među onima koji su njenim sadržajem obuhvaćeni, vrednovanje će biti opšte ili konkretne prirode i zavisice od toga da li se vrednuju svoje ili tuđe obaveze i ovlaštenja iz pravnih normi, da li se valorizuju pravni odnosi u cilju oblikovanja političko-pravnih ideologija, vladajućih ili nevladajućih, i konstituisanja sistema pravnih normi, ili radi njihove realizacije.

Konkretno vrednovanje vršice se uvijek kod primjerne apstraktne pravne norme na konkretne društvene odnose što za posljedicu ima donošenje konkretnih pravnih pravila.

Životni ciklus prava je neprekidan tok koji ide od neposredne konkretnosti vrednovanja na nivou svakodnevnog života ka apstraktnosti norme na nivou zakonodavca, a od ove opet ka konkretnosti iskustva posebnih oblika praktičnog ostvarivanja. Ipak, zaključak koji se o ulozi i značaju vrednovanja u pravu iz ovoga nameće ne treba uzimati kao opšteprihvaćen, jer o vrednovanju u pravu ne postoji jedinstveno mišljenje.²

Subjekti vrednovanja u postupku vrednovanja primjenjuju pozitivne i negativne vrijednosne sudove. Vrednovanje u pravu počiva na primjeni važećih vrijednosnih principa političko-pravnih ideologija, vladajućih i nevladajućih, koji na apstraktan način odražavaju interese pojedinih društvenih grupa.

Vrijednosni princip možemo odrediti kao apstraktni stav kojim se nekim vrstama ljudskih radnji i predmeta daje prvenstvo i koje se proglašavaju kao ono što treba da bude jer se njima, ili putem njih, realizuju neke „stvarne“ ljudske potrebe i interesi, a samim tim ono što im je suprotno odbacuje, određujući to kao nešto što ne treba da bude.

¹ N. Visković, *Pojam prava, prilog integralnoj teoriji prava*, Pravni fakultet, Split 1976, 108.

² *Ibid.*, 147.

Vrednovanje je zaključivanje, vrijednosni sud, koje se oslanja na vrijednosne principe i polazi od njih, procjenjujući da su neke radnje opšte ili pojedinačne, ili predmeti, vrijedni ili bezvrijedni.

Vrijednosni principi i vrijednosni sudovi zajedno čine vrijednosne stavove.

Vrijednosni aspekt prava je najbliži moralu. I moralni vrijednosni stavovi su, jednako kao i pravni, sredstvo društvene kontrole. Međutim, način na koji se realizuje njihovo djelovanje je bitno različit. Djelovanje pravnih vrijednosnih stavova je neposredno. Njima se na taj način jasno određuju javni interesi i zahtjevi kao smjernice djelovanja, dok moralni vrijednosni stavovi djeluju posredno i to uglavnom „putem ličnosti čovjeka“³ i realizuju se značajnim dijelom u sferi u koju pravni poredak ne može da prodre. Primijetno je da u svom djelovanju pravo ima, i zadržava, jednu naizgled tehničku, ali suštinsku prednost nad moralom jer ostvarivanje vrijednosti u pravu je mnogo djelotvornije nego u moralu. Ne kalkulišući da li će se usvojiti njegove vrijednosti ili neće, pravo ih ostvaruje prinudom, u stvari prijetnjom prinude, i tako njihovu realizaciju čini izvjesnom.⁴

U moralu, da bismo bili u stanju da procijenimo šta je zlo u ljudskom ponašanju, moramo znati šta je savršeno dobro. U pravu, da bismo znali odrediti vrijednost moramo imati jasnu spoznaju o njenoj suprotnosti – bezvrijednosti.

Oba zaključka počivaju na pretpostavci da onaj ko valorizuje, i u moralu i u pravu, pred sobom mora imati spoznaju savršeno dobrog, savršeno vrijednog, jer bez slike ideala ljudske egzistencije pred očima, kako Paund konstatuje,⁵ mi ne možemo imati standarda. „Pojam vrijednosti je srodan moralnosti aspiracije. Da smo izabrali kakav drugi odgovarajući izraz i govorili, recimo, o ‘percepciji vrijednosti’ imali bismo potpuno odgovarajući izraz u sistemu mišljenja usmjerenog ka postizanju ljudske izvrsnosti. Mi smo, međutim, spojili termin ‘vrijednost’ sa terminom ‘sud’, koji ne sugerise težnju ka perfekciji nego zaključak o obavezi“.⁶

Cilj prava je uređenje društva. Pravne vrijednosti zbog toga imaju sasvim različit značaj od moralnih vrijednosti, mada i za jedne i za druge ima dovoljno potrebe i opravdanosti, razlika u njihovom društvenom značaju određena je svrhom kojoj služe.

Vrednovanje uvijek počinje različitim ideološkim tumačenjem primarnih i opštih vrijednosnih principa čiju realizaciju vezuje uz specifične pravne vrijednosne principe, tumačeći i ove u kontekstu različitih ideologija. Od specifičnih pravnih vrijednosnih principa: mira, sigurnosti, pravde, zakonitosti, potpunosti i određenosti pravnog sistema, principi pravde i zakonitosti najčešće su osnov specifičnog pravnog vrednovanja.

³ *Ibid.*, 126.

⁴ Vid. R. Lukić, *Sistem filozofije prava*, Beograd 1995, 486.

⁵ R. Paund, *Moralnost prava*, Podgorica 1999, 16.

⁶ *Ibid.*, 21.

Problem vrednovanja u pravu dodatno se usložnjava još i tim što u pravu ne postoji samo jedna koncepcija pravde: sukobi vrednovanja nastaju između vladajuće i nevladajuće koncepcije, ali i u primjeni različitih principa pravde u okviru vladajućeg koncepta.

Vrednovanje je usmjereno na objekte vrednovanja. Predmet vrednovanja mogu biti svi društveni odnosi, ali i pravne norme kojima se društveni odnosi prinudno kvalifikuju, kao i sami vrijednosni pravni principi i vrijednosni sudovi.

Vrednovanju su u ovom posljednjem slučaju jednako podvrgnuti vrijednosni pravni principi i vrijednosni sudovi kako drugih subjekata, tako i oni samog subjekta koji valorizaciju vrši.

Treba imati na umu da je vrednovanje uvijek snažno subjektivno motivisano.

Pozitivni i negativni vrijednosni stavovi jednog subjekta vrednovanja u tumačenju drugog subjekta mogu se valorizovati sa suprotnim vrijednosnim predznakom (pravda kao nepravda npr.), što je najčešće i sadržaj potrebe tumačenja pravnih normi u kontekstu njihove konkretne primjene na društvenu stvarnost.

Poseban značaj u problematici vrednovanja u pravu pripada pitanju načina na koje se ono ostvaruje.

Za razliku od vrednovanja u okviru drugih aspekata društvenog života, vrednovanje u pravu je, uz zahtjev za racionalnošću i što je moguće većom objektivnošću, izrazito formalizovano vrijednosnim stavovima iz normi više pravne snage iza kojih stoji autoritet ekonomsko-političke moći koja ima dominantan društveni uticaj. Sve te obavezujuće, i za vrednovanje usmjeravajuće norme, refleksija su vladajuće ideologije pod kojom, što je osigurano autoritetom i zaštitom prava, živi čitava društvena zajednica. Vrijednosni stavovi inkorporirani u ustavne norme, naknadno preuzeti u zakonskim normama, u svojoj realizaciji primjenom načela ustavnosti i zakonitosti dobijaju jasan i obavezujući smisao koji je dodatno osnažen sankcijom u slučaju neustavnosti/nezakonitosti.

Na ovaj način, vrednovanje je disciplinovano i uslovljeno vrijednosnim principima i sudovima koji su utvrđeni u dogmatskom sadržaju viših normi pravnog sistema.

Vrijednosni stavovi iz viših pravnih normi tako će po principu pravne snage svojim autoritetom obavezivati sve pravne subjekte da ih poštuju i primjenjuju kao kriterij vrednovanja u svojim pravnim normama u kojima će se sadržaj viših pravnih normi konkretizovati. Ipak, treba imati na umu da vrijednosni stavovi u višim pravnim normama ne podrazumijevaju svoju mehaničku i deduktivnu primjenu na konkretne pravne situacije.

Vrednovanje u pravu je postepen i relativno formalizirani proces istovremene primjene datih i stvaranja novih aksioloških sadržaja u kome su vrijednosni stavovi viših subjekata prinudne osnove, ali ujedno i vrlo apstraktni okviri za slobodno vrednovanje nižih subjekata.

Vrednovanje nižih subjekata u hijerarhiji tvoraca pravnih normi nisu potpuno slobodna, ali nisu ni potpuno određena. Ona su formalno „disciplinovana“ time što se pod prijetnjom nevažnja i neefikasnosti moraju odvijati prema zadatom okviru prethodnih vrednovanja utvrđenom u višim pravnim normama, koja oni istovremeno tumače i u skladu s njim stvaraju nove aksiološke sadržaje povodom konkretnih pravnih odnosa.⁷

Pravo, posebno njegov normativni aspekt, ne može se razumjeti ukoliko je odvojeno od vrijednosnih stavova i ciljeva kojima ono zapravo služi.

„Vrijednosni stavovi i vrijednosti nisu značenja koja čovjek proizvoljno pridaje predmetima, nego značenja uslovljena ljudskim potrebama, interesima, naslijeđenim idejnim shemama i samim svojstvima predmeta.“⁸

2. DRUŠTVENA FUNKCIJA I SMISAO VREDNOVANJA

U čemu je društveni smisao ili funkcija vrednovanja?

U većini slučajeva, kada su metafizički i pozitivistički pristupi u pitanju,⁹ smisao vrijednosnih principa tumači se kao „ostvarivanje opštedruštvenog dobra i dobra svakog pojedinca, i to, ili zato što, neposredno i nedvosmisleno vode takvom dobru ili zato što ukazuju na ‘dobro shvaćeni vlastiti interes’ egoističkih pojedinaca“,¹⁰ dok će skeptičke i „realističke“ teorije funkciju vrijednosnih stavova vidjeti u razrješavanju sukoba interesa među pojedincima i društvenim grupama.¹¹

Vrijednosni stavovi nastaju u realnom društvenom ambijentu, koji počiva na određenom načinu proizvodnje i raspodjele dobara, koji je podijeljen društvenim sukobima koji iz toga nastaju, pa su kao takvi prije svega oblik ideološkijske svijesti. Njihova funkcija usmjerena je na ostvarivanje unutrašnje i vanjske kontrole. Subjekti koji vrednuju čine to sa sopstvenih pozicija opravdavajući tako pred sobom i pred drugima svoje posebne interese na način da ih prikazuju kao „opšte dobro“ ili opšte interese.¹²

Vrijednosni stavovi tako dobijaju značaj kontrole, unutrašnje i vanjske, ujednačavanja i usmjeravanja mišljenja, osjećaja i ponašanja ljudi u konfliktnim odnosima.¹³

Za vrijednosne stavove važno je konstatovati da ih ima svaka društvena grupa. Neke od njih, a to zavisi od snage njihove samosvijesti, imaće neke svoje posebne vrijednosne principe, ili čak čitav sistem posebnih vrijednosnih principa

⁷ Vid. N. Visković, (1976), 149.

⁸ *Ibid.*, 125.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*, 126.

¹³ *Ibid.*

– otuda pluralizam i antinomija vrijednosnih sistema u globalnom društvu. I pojedinci izgrađuju i žive po svojim ličnim vrijednosnim stavovima koji su refleksija njihovih ličnih interesa s obzirom na druge ljude, iz čega nastaje pluralizam i antinomija vrijednosnih stavova unutar svakog vrijednosnog sistema. Vrednovanje pojedinih subjekata i društvenih grupa utiče na druge subjekte i društvene grupe kao ideologija, otupljujući ili podižući njihovu vrijednosnu svijest i navodeći ih da ostvaruju njima samima tuđe ili pak „njima nepoznate“ ali zaista prave interese.¹⁴

Svakako su najrelevantnija vrijednosna mjerila vladajuće društvene grupe.

Ona se uspijevaju nametnuti kao dominantna zahvaljujući činjenici da ih slobodnom voljom, ili pod prisilom, usvajaju i podređene društvene grupe, uprkos činjenici da neki pripadnici tih slojeva društva imaju izgrađenu kolektivnu samosvijest, što je nužna pretpostavka svakog društvenog poretka i odlučujući uslov djelotvornosti društvenih normi.

Ako su vrijednosni stavovi ljudske kreacije uslovljene historijskom datošću, koji posebne interese izražavaju i opravdavaju kao opšte, onda je time odgovor na pitanje o načinu uspostavljanja vrijednosnih principa u jednom društvu uslovljen.

Iako su vrijednosni principi po načelu postojanja subjektivni fakti (kako ih percipiraju učenja od sofista, preko Ničea (*Nietzsche*) do neopozitivista), oni su i objektivizirani jer nastaju iz određenih potreba i objektivnih interesa ljudi i svojstava predmeta koji ih mogu zadovoljiti, a svaki vrijednosni sadržaj izraz je potreba i interesa mnoštva pojedinaca koji zajedno djeluju i čine društvenu grupu.¹⁵

Svako vrednovanje tako dobija kao dodatno svojstvo i intersubjektivni sadržaj zbog okolnosti u kojima je nastalo.

Vrijednosni sadržaj nužno ima interpersonalni karakter jer, mada je istina da je pojedinac jedino sjedište vrednovanja, sadržaj i moć vrijednosnih stavova posljedica su njihovog statusa kao kulturne tvorevine, čime su objektivizirani.¹⁶

Vrijednosni sudovi nisu univerzalni, ni trajni i nepromjenjivi u vremenu i prostoru. Ljudske potrebe i interesi refleksija su promjenjivih okolnosti u kojima nastaju, što se jednako odnosi i na pojedince, i na grupe, i čitava društva. Ipak, u svakoj zajednici postoji jedan sistem dominantnih vrijednosti, koje mada nesumnjivo univerzalne, svojim postojanjem ipak ne uslovljavaju ni prekid razvoja, ni ukidanje pluraliteta ostalih sistema vrijednosnih stavova.¹⁷

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*, 127.

¹⁶ A. Tanović, *Vrijednosti i vrednovanje*, Sarajevo 1972, 21.

¹⁷ U tu kategoriju univerzalnih ljudskih potreba koje su nepromjenjive i iste u svim ljudskim zajednicama spadaju vrijednost života, zdravlja i ekvivalentnosti razmjene među vlasnicima npr. Vid. V. Pavičević, *Uvod u etiku*, Beograd 1962, 129–130.

3. KRITERIJ PRAVNOSTI I PRAVNE VRIJEDNOSTI

Svaki osnovni oblik društvene djelatnosti sadrži posebne vrijednosne stavove.

Prvo, postoje vrijednosti što izražavaju potrebe koje su konstitutivne za ljudsku egzistenciju uopšte, to su generičke ljudske vrijednosti održavanja i razvoja života, slobode, zajedništva itd.

Za razliku od njih postoje vrijednosti koje neposredno izražavaju potrebu disciplinovanja društvenih odnosa u kojima se ostvaruju sve ostale ljudske potrebe i vrijednosti, pa su kao takve specifična sredstva konstituisanja društvenog poretka.

Specifične vrijednosti društvenog poretka nikada se ne daju same za sebe, već su nužno ispunjene sadržajima posebnih i generičkih društvenih vrijednosti i služe upravo kao sredstva uređivanja tih posebnih i generičkih društvenih vrijednosti (i njima odgovarajućih interesa) u društvu nejednakosti i dominacije.¹⁸

Pravda i sigurnost su uvijek načela opravdavanja i nametanja određenih shvaćanja slobode, života, zdravlja, blagostanja, vlasti itd. među sukobljenim pojedincima i društvenim grupama.

Po čemu su neki vrijednosni principi, vrijednosni sudovi i vrijednosti (dobra) tokom historije uvijek smatrani specifičnim „pravnim vrijednostima“, kakve su vrijednost pravde, mira, sigurnosti i zakonitosti, dok se drugi takvim ne smatraju?¹⁹

Ovdje se radi o kriteriju pravnosti vrijednosti koji se u pravnoj teoriji postavlja rijetko i nesistematično.

Upotrebljavajući izraz pravne vrijednosti i navodeći pravdu, mir, zakonitost i druga načela kao takve vrijednosti, autori nam obično ne kažu zašto, s kojim pravom navode te vrijednosti, a ne neke druge, kao specifične „pravne vrijednosti“.²⁰ Zapravo, o pravnim vrijednostima se govori kao da je „takva specifikacija u odnosu na druge vrste vrijednosti, npr. moralne, religiozne ili estetske, sama po sebi razumljiva“.²¹

Specifičnost vrijednosnih stavova za pravno iskustvo, kao temelj pravnosti, treba tražiti u njihovom sadržaju koji je refleksija ideološke svijesti.

Pravu su svojstveni oni vrijednosni stavovi koji se postavljaju kao „trebanje“, kojima se društveni odnosi disciplinuju putem organizovane fizičke prisile, a društvena moć i druga društvena dobra tako se prisilno raspoređuju među društvenim grupama i pojedincima na utvrđeni način. Kako fizička

¹⁸ N. Visković, (1976), 130.

¹⁹ *Ibid.*, 131.

²⁰ Vid. R. Lukić, *Osnovni problemi filozofije prava*, Beograd 1972.

²¹ N. Visković, (1976), 131.

prisila u društvu pripada političkoj vlasti, to se pravne vrijednosti odnose prvenstveno na uspostavljanje političke vlasti i na uređivanje društvenih odnosa u skladu sa njenim interesima.

Postoje pravne vrijednosti koje su sadržaj pravnog poretka, ali za njega nisu specifične i vrijednosti koje su specifičan sadržaj pravnog poretka.

Nespecifične vrijednosti su „stavovi pripadnika različitih društvenih skupina o tome što je ‘dobro’ ili kakvi ‘treba’ da budu društveni odnosi koji su disciplinirani u pravnom poretku..., vrlo različita, povijesno promjenjiva shvatanja ljudi... i premda su nespecifični... ovi su vrijednosni stavovi ipak primarni aksiološki sadržaj svakog pravnog poretka – jer i specifične pravne vrijednosti i pravne norme i pravna prisila općenito postoje isključivo radi toga da bi ostvarili nespecifične vrijednosti“.²²

Specifične pravne vrijednosti mira, pravde, sigurnosti, zakonitosti i dr. su sredstva kojima se u pravnom poretku opravdava određeni historijski način distribucije nespecifičnih pravnih vrijednosti života, slobode, zdravlja, vlasništva itd. Ove vrijednosti potvrđuju ili osporavaju neke specifične običajne i moralne vrijednosti, i obrnuto, što često ima za posljedicu da se specifične moralne i pravne vrijednosti izjednačavaju, i da se teško razlikuju od nespecifičnih vrijednosti, što za krajnju nepovoljnu posljedicu ima ili moralizaciju teorije pravnih vrijednosti ili isključivanje aksiološkog sadržaja iz pravne nauke.

Specifične pravne vrijednosti manifestuju se kao materijalni i formalni vrijednosni principi.

Materijalni vrijednosni principi, a tu se najčešće ubrajaju mir, sigurnost i pravda, pokazuju kako treba urediti društvo i raspodijeliti moć i dobra u skladu sa interesima onih koji izriču vrijednosne stavove.

Formalni vrijednosni principi uspostavljaju relacije između pravnih normi u pravnom sistemu kojim se društveni odnosi uređuju; to su principi koherentnosti-zakonitosti, potpunosti i određenosti.

Dok su materijalni principi usmjereni na sadržaj društvenih odnosa regulisanih pravom, formalni principi uspostavljaju relacije između pravnih normi, što se odnosi i na njihovo stvaranje i na tumačenje.

4. PRAVNE VRIJEDNOSTI – ETIČKI IZVORI PRAVNIH NORMI

Društveni odnosi postaju predmet pravnog interesovanja u trenutku kada intenzitet interesnih sukoba koji se u njima javljaju postane toliko snažan da predstavlja realnu prijetnju opstanku društva. Konfliktnost društvenih odnosa, koja je predmet pravnog normiranja, sama nije dovoljna pretpostavka za pravno normiranje, jer da bi se norma propisala potrebno je da se uz postojanja-

²² *Ibid.*, 134.

nje konflikta izazvanog sukobom interesa odrediti i kako te odnose normirati – kako odrediti odnos subjekata u društvenom odnosu i kako kvalifikovati njihova uzajamna ovlaštenja i obaveze. U ovom smislu, zadatak se svodi na kvalifikaciju pojedinih mogućnosti ponašanja i etičko ocjenjivanje mogućnosti odnosa koji se normira sa aspekta vrijednosnih principa.²³

Shvatanje vrijednosti vladajućih društvenih grupa postaju izvor sadržaja pravnih normi i kao takva ona su njihov etički izvor.

U žiži svake političko-pravne ideologije i svakog pravnog vrednovanja je shvatanje pravednosti.

Društvo, koje je snažno obilježeno svojim nejedinstvom i stalnim sukobima, traži način koji bi mu osigurao da opstane kao trajno i relativno čvrsto, i nalazi ga u jednom opštem mehanizmu prisilne raspodjele društvene moći, vlasti, rada i bogatstva kojim će biti obuhvaćeno sve ono što nazivamo „nespecifičnim“, ali primarnim pravnim vrijednostima. Tim prisilnim mehanizmom društvu se nameće pravni poredak i uspostavlja vladajući princip pravde kojim se legitimira njegov izbor.

Princip pravde u svom najapstraktnijem značenju je princip po kome društvena moć, vlast i ostala dobra treba raspodijeliti među ljudima na taj način da se prethodno utvrdi jedno ili više njihovih bitnih svojstava, kao osnove razlikovanja, što će se svim ljudima koji ta svojstva imaju, ili imaju istu mjeru tih svojstava, po čemu su međusobno jednaki, dati dobra jednake vrste i u istoj mjeri, a svim nejednakim u ovom smislu nejednake mjere dobara u jednom opšteprihvaćenom odnosu.

Način na koji se pojam pravde određuje, proizlazi da njegova suština nije u principu jednake raspodjele već da se isti zasniva na principu nejednakosti – njegova primjena traži kao pretpostavku da se utvrdi bitna nejednakost po kojoj će se raspodjela vršiti replicirajući taj kriterij kroz nejednaku mjeru časti i vlasti koju daje međusobno nejednakima.

Opšti princip pravde sadržajno je apstraktan i svoj smisao dobija tek u kontekstu konkretnih i promjenjivih shvatanja jednakosti koja su refleksija datih društvenih prilika. Ovo za posljedicu ima različite oblike pravde,²⁴ koji su interesno uslovljeni i pristrasni, koji su različiti ne samo u različitim društvima, već i u istom društvu u isto doba, što je posljedica različitog poimanja pravde – njenom uslovljenošću stvarnim društvenim odnosima i interesima u procesu produkcije i reprodukcije društvenog života.

Percepcija principa pravde u apstraktnom kontekstu ne može dati odgovor na najvažnije pitanje – koji razlog je opredjeljujući da ljudi budu međusobno jednaki ili nejednaki i kako po pojedinim koncepcijama pravde treba raspodijeliti društvene dobra prema utvrđenim razlikama?

²³ Vid. N. Visković, *Teorija države i prava*, Zagreb 2001, 136.

²⁴ O različitim ideološkim oblicima pravde vid. N. Visković, (1976), 138–145.

Da bi se dobio traženi odgovor pitanje treba situirati u konkretan društveni ambijent.

Jednakost i nejednakost u kontekstu realnog društvenog ambijenta odraz su stepena materijalne i duhovne kulture i stvarnih odnosa kroz koje se ti kriteriji manifestuju i u kojima se ostvaruje njihova afirmacija ili negacija, zavisno da li to čine oni koji pripadaju vladajućim ili podređenim društvenim grupama.

„Dualizam između onog prava koje postoji (*ius in civitate positum*) i onog koje bi, po nečijem shvaćanju, moralo postojati (*ius condendum*), osnovan je na razlici u shvaćanju „pravednog“. Sama po sebi, ideja o pravdi nije metafizička ako se otkriju njene povijesne odrednice. Ljudi koji stvaraju tu ideju zauzimaju različit položaj u društvenom životu: ograničeni tim položajem oni stvaraju vlastitu društvenu svijest, pa i shvaćanje o pravdi.“²⁵

Bitna svojstva na kojima kriterij razlikovanja počiva su svojstva koja imaju, ili se pretpostavlja da imaju, predstavnici društvene grupe koji tu ideologiju zastupaju. Odabrana svojstva su nepouzdana i promjenjiva, odabrana subjektivno i pristrasno, ali s obzirom na značaj koji im pridaju oni koji su ih odabrali, i s obzirom na njihovu društvenu moć, ona su relevantna da budu temelj društvene raspodjele.

Dominantne normativne pravne ideologije izražavaju prvenstveno interese i vrijednosne stavove vladajućih društvenih klasa i grupa, koji se odnose na pitanja raspodjele društvene vlasti, moći, poslova i drugih dobara. Obaveznost pravnih normi, u ovom smislu, procjenjuje se u mjeri koliko se u njima odražava vrijednost pravde – prema njihovoj pravednosti.

Da li i koliko je pravnost uslovljena ostvarivanjem pravde?

Ideja o pravdi ima značajnu ulogu u stvaranju i primjeni prava. Pristalice prirodnopravnog radikalizma nepravednoj pravnoj normi poriču svako važenje,²⁶ dok zagovornici umjerene varijante stoje na stanovištu da nepravedna pravna norma ne smije biti usvojena u svijesti adresata, ali da je u načelu važeća.²⁷ Ipak, svim ovim teorijama zajedničko je da sud koji se donosi vrednovanjem polazi od pojedinih ideologija pravde čime je neposredno uslovljeno vrijednosno određenje prava.

Oslanjanje na pravdu kao kriterij pravnosti u ovom kontekstu polazi od uvjerenja u pretpostavljeno postojanje jedinstvenog sistema objektivnih i apsolutnih vrijednosti koje su iznad pozitivnih pravnih normi i koje su kao takve namijenjene njihovom vrednovanju.

²⁵ B. Perić, *Struktura prava*, Informator, Zagreb 1994, 122.

²⁶ Različite ideološke interpretacije ovog koncepta nalazimo u djelu Akvinskog, Blekstouna (*Blackstone*), Loka (*Lock*), Digija (*Duguit*) i Radbruha (*Radbruch*).

²⁷ Ovakav pristup svojstven je neotomizmu i iusnaturalizmu i refleksija je skolastičke koncepcije poslušnosti.

Nasuprot prirodno-pravnim teorijama su koncepcije koje pravednost određuju kao puko poštovanje zakona. Vrednovanje uspostavlja zakon kao kriterij principa pravde. Vrijednosni princip pravde nije osnova zakona – zakon je osnova principa pravde. Hobs (*Hobbes*) će izjednačiti zakonodavca i vrijednost pravde, pa će izjednačavajući pravdu sa zakonitošću tako zaobići i aksiološki sadržaj prava.²⁸

Bez obzira na to što je shvatanje zakona kao kriterija pravde značajno, posebno u obliku primjenjive formule zakonske pravde, ne smije se zaboraviti različito značenje pravde u formalnom i aksiološkom smislu.²⁹

„Moguće je, dakle pristati uz mišljenje H. Kelsena da je svaka pravda – ljudska pravda (tj. relativna je). Još bolje je naglasiti da se pravda u društvenim odnosima, nakon prvobitne zajednice, javljala osobito kao ‘pravna pravda’, jer se pravom postiže ostvarivanje one ideje o pravdi koju ima vladajuća grupa. Tu je ‘pravnu pravdu’ moguće objektivno utvrditi, spoznati i po njoj se ponašati. Ona je u svojoj biti ‘zakonitost pozitivnog pravnog poretka’.“³⁰

Za još dvije vrijednosti kvalitet pravnosti se podrazumijeva – to su mir i pravna sigurnost.

Mir se izražava istovremeno i kao vrijednosni stav i kao zahtjev kojim se traži prekid privatnog i nekontrolisanog nasilja među subjektima suprotstavljenih interesa. Pretpostavka za realizaciju mira je uspostavljanje centralizirane političke vlasti koja za sebe veže monopol legalne fizičke prisile. Mir kao pravna vrijednost treba razumjeti ne kao apsolutno odsustvo fizičkog nasilja, već kao njegovo stavljanje pod kontrolu i legitimisanje političke vlasti da ga koristi u cilju disciplinovanja subjekata koji joj se odupiru ili postupaju na način koji ona zabranjuje.

Pošto je društvena zajednica određena svojom konfliktnošću, vrijednost mira je relativna. Ona je egzistencijalno važna za svaki pravni poredak, ali nijedan je ne uspijeva sasvim ostvariti. Mada se percipira kao neupitno pozitivna vrijednost, mir je i sredstvo društvenog ugnjetavanja. Vrijednost mira nije ista za potčinjenu i vladajuću klasu. Mada štiti i jedne i druge – mir će vladajućima omogućiti ostvarivanje sopstvene pravde,³¹ a potčinjenima će biti tek zaštita od nekontrolisanog nasilja.

Vrijednost pravne sigurnosti izraz je potrebe da se pravni odnosi predviđeni pravnim normama učine što predvidljivijim, da se osigura predvid-

²⁸ T. Hobs, *Levijatan*, Beograd 1961, 154–156–307.

²⁹ Vid.: R. Jering, *Cilj u pravu*, Podgorica 1998; H. Kelsen, *Opšta teorija prava i države*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd 1951.

³⁰ B. Perić, 122.

³¹ N. Visković, (1976), 140.

ljivost normativnih značenja, kalkulabilnost uslova interesno-konfliktnih odnosa i, kao poseban i vrlo značajan aspekt, nearbitrarnost u tumačenju pravnih odnosa i normativnih značenja.

„Objektivno, sigurnost znači blagovremenu i potpunu primenu prava, a subjektivno sigurnost postoji kao pouzdano uverenje da će pravo biti primenjeno.“³²

Sigurnost je uslovljena mirom i bez njega ne može postojati. Ukoliko je mir pretpostavka pravne sigurnosti, utoliko se može tvrditi da je pravna sigurnost pretpostavka i garancija za trajanje mira. Kada je mir osiguran i kada je uspostavljena politička vlast, princip pravne sigurnosti postaje izraz objektivizacije djelovanja ili ograničavanje moći nosilaca političke vlasti. Pravna sigurnost je garancija da građani neće biti izloženi samovoljnim i nepredvidljivim nasrtajima nosilaca političke vlasti u domen njihove interesne sfere. Djelovanje principa pravne sigurnosti u ovom smislu je u prvom redu usmjereno na političku vlast da je onemoguću u namjeri samovolje i kršenja zakona čemu je ona lišena konrole, s obzirom na moć kojom raspolaže, sklona.

Jednako kao i mir, i vrijednost pravne sigurnosti nije apsolutna. Pravna sigurnost ne može predvidjeti ni garantovati potpunu izvjesnost i kalkulabilnost. Zapravo, uvijek je praćena nesigurnošću – za one na poziciji vlasti strahom da će bez iste ostati, za one lišene vlasti da će im položaj biti još teži.

Pravna sigurnost refleksija je vladajuće ideologija pravde koja utvrđuje obavezujuća mjerila raspodjele u društvu. Antinomije između pravde i pravne sigurnosti rezultat su sukoba različitih, međusobno suprotstavljenih koncepata pravde i principa sigurnosti, a nikako kako to Visković konstatuje, generalnog sukoba pravde i sigurnosti.³³

Mada inicijalno pozitivna vrijednost, treba imati na umu da svojim djelovanjem – petrificiranjem pravne stvarnosti u trenutku kada je definisana u realnom vremenu neke društvene zajednice i perpetuiranjem istih okolnosti, produžavajući im djelovanje uprkos promijenjenim društvenim prilikama, vrijednost pravne sigurnosti ima i efekat konzerviranja stvarnosti, održava postojeće društveno stanje lišavajući ga mogućnosti promjene.

5. PRAVO „SA“ ILI „BEZ“ VRIJEDNOSTI?

Vrednovanje je u pravu postepen i relativno formaliziran proces istovremene primjene datih i stvaranja novih aksioloških sadržaja u kome su vrijednosni stavovi viših subjekata prinudne osnove, ali ujedno i apstraktni okviri za slobodno vrednovanje nižih subjekata.

U hijerarhiji tvoraca pravnih normi vrednovanje nižih subjekata nisu potpuno slobodna, ali nisu ni potpuno određena. Ona su formalno „disciplino-

³² R. Lukić, (1995), 522.

³³ N. Visković, (1976), 143.

vana“ time što se pod prijetnjom nevažnja i neefikasnosti moraju odvijati prema zadatom okviru prethodnih vrednovanja, utvrđenom u višim pravnim normama, koja oni istovremeno tumače i u skladu s njima stvaraju nove aksiološke sadržaje povodom konkretnih pravnih odnosa.

Normativno-formalističke koncepcije koje odbacuju vrijednosni kriterij ne negiraju značaj i važnost vrijednosnih principa i sudova u pravnom životu, ali poriču njihov značaj za pravnu nauku i za definisanje pojma prava. Ovakav pristup realizuje se na različite načine. Većina jednostavno i bez obrazloženja zaobilazi aksiološku tematiku. Oni ne isključuju pojam vrijednosti potpuno, ali ne vide značaj vrijednosne dimenzije pravnog iskustva.³⁴

Drugi to čine pozivajući se na distinkciju između sastava pravne norme i njene vrijednosti, upućujući da je, s obzirom na to, riječ o sadržajima kojima se bave različite discipline. Vrijednosti i ciljevi po njima su u domenu politike, filozofije i sociologije prava, a pravo, pošto je normativistička tehnika, nema potrebe da se bavi aksiološkim sadržajem. Ovo je pristup koji je svoju kulminaciju doživio u teorijskom konceptu Hansa Kelzena (*Kelsen*). Kelzenov normativistički pozitivizam ne negira generalno vrijednosne principe, kao krajnje ishode ljudskog djelovanja, on ih određuje kao stavove subjektivno-iracionalne prirode koji kao takvi izmiču naučnoj spoznaji. „Svaka tvrdnja o krajnjem cilju (npr. pravdi) nije drugo do subjektivno emocionalno suđenje o prioritetu interesa u društvu kojim se vlastito opredjeljenje prikazuje kao opštevažeće/objektivno načelo. Zato su svi pokušaji naučno deskriptivnog i preskriptivnog određenja pravde kao objektivnog mjerila interesa osuđeni na neuspjeh; racionalno se samo može utvrditi postojanje ili sukobljavanje interesa i mogućnosti kompromisnog ili diskriminatorskog razrješavanja tih sukoba, ali ‘nije moguće dokazati da je jedno ili drugo rješenje pravavno’, tj. za sve ljude najbolje i objektivno valjani krajnji cilj“.³⁵

Ipak, „čisteći“ pravne pojave od vrijednosti Kelzen će konstatovati: „Pravda u smislu zakonitosti je svojstvo koje se ne odnosi na sadržaj pozitivnog poretka nego na njegovu primjenu. Pravda se u tom smislu može dovesti u sklad s bilo kojim pozitivno-pravnim poretkom, i svaki takav poredak zahtijeva takvu pravdu... ‘Pravda’ znači održavanje pozitivnog poretka njegovom svjesnom primjenom. To je pravda u ‘carstvu prava’... Sud da je određeno ponašanje zakonito i nezakonito, neovisan je o želji i osjećaju subjekta koji sud donosi; on se može provjeriti objektivnim putem. Pojam pravde može ući u pravnu znanost samo u smislu pojma zakonitosti.“³⁶

Lišena vrijednosti i ciljeva, pravna pojava bi bila osakaćena u svojoj ljudskoj biti, a pravna nauka, kako kaže Visković, koja bi se ograničavala

³⁴ N. Visković, (1976), 118.

³⁵ H. Kelsen, 20–28; N. Visković, (1976), 119.

³⁶ H. Kelsen, 14.

na tako osakaćenu pojavu bila bi formalizirana i nepotpuna spoznaja stvarnog predmeta pravnog iskustva. Vrijednosni aspekt prava zbog toga je nužan objekt pravne nauke i element prava – potrebno je ustanoviti aksiološki sastav bića prava, njegove osobine vezane za vrijednosti, shvatiti pravo kao vrijednost i vrijednosti koje ostvaruju pravo.³⁷

U ovom kontekstu treba istaći značaj historijske škole, Hegelovog koncepta prava kao stepena objektivnog duha čija je bit sloboda, Jeringove definicije prava po kojoj je pravo „oblik osiguranja životnih potreba društva“, ali i „dobra i uživanja koja životu daju pravu vrijednost“, interesne jurisprudencije koja shvatanje pravnog pravila uslovljava shvatanjem interesa koje ono reguliše, što, u hronološkom i evolucijskom nizu, vodi do Paundovog (*Pound*) tumačenja prava sa historijskim principima pravde i „pravnim postulatima civilizacije“ i Radbruha za koga je pravo „volja za pravdom“ i Guroviča (*Gurovitch*) koji će pravdu odrediti kao „konstitutivni princip prava“.

Pravda se tako ponovo vraća kao osnovna vrijednost pravnog poretka. Činjenica da li se percipira kao bezvremena ideja ili empirijska činjenica iz oblasti ideologije sasvim je irelevantna. Povratkom pravde u sferu prava nije više bilo razloga da se zajedno s njom, i posredstvom nje, ne vrate i druge pravne vrijednosti.

6. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Smisao pravnih ciljeva je ostvarivanje vrijednosti i izbjegavanje bezvrijednosti, jednako i u pravnim normama i u pravnim odnosima.

Vrednovanje u pravu je proces koji i počinje subjektivnim interesom, vodi do vrijednosnog principa i suda i realizuje se u svom cilju.

Tako vrednovanje u pravo unosi sadržaj svojstven svim aspektima života koji uvijek prethodi praktičnom djelovanju čovjeka. U tom smislu, vrednovanje nije ništa drugo nego procjena stanja i mogućnosti koje opredjeljuje svrsishodnost odabranog ponašanja. Subjektivni interes kao aspiracija budućem dobru, pozitivni vrijednosni sud kao afirmacija dobra i subjektivnog interesa, te cilj kao stanje ostvarene vrijednosti u pravu dobijaju neznatno različito značenje.

Bez ove predodžbe vrednovanja ne možemo razumjeti svrsishodnost prava.

Pravne radnje nastaju kao rezultat tek nakon što su subjekti prava razmotrili pravni odnos u svoj njegovoj kompleksnosti, otkrili vrijednosne principe i determinisali svoje interese, te prema tome pozitivno ili negativno ocijenili stanje i mogućnosti pravnog odnosa u skladu sa sopstvenim interesima. Vrednujući u tom okviru, oni prave izbor i određuju prioritete, postavljaju svoje pravne ciljeve kao objekte svog djelovanja.

³⁷ N. Visković, (1976), 120.

Brojnosti subjekta vrednovanja odgovara brojnost postavljenih ciljeva koji se realizuju u kontekstu široke palete pravnih odnosa u kojima ti subjekti učestvuju.

Zavisno od toga da li su ciljevi realizacija vladajućih ili nevladajućih vrijednosnih principa koji su refleksija interesa društvenih grupa ili pojedina, oni su normativno priznati ili nepriznati.

Ciljevi vladajućih društvenih grupa, koji emaniraju vladajuću političko-pravnu ideologiju, sastavni su dio i odlučujući vrijednosni sadržaj u aktuelno važećim pravnim normama.

Pravne norme zbog ovoga i mogu služiti kao sredstvo prisilnog razrješavanja konflikata jer način na koji to postižu odgovara realizaciji interesa vladajuće društvene klase. Sve što ona ocjenjuje pozitivnim i vrijednim propisuje se pravnom normom kao obaveza i ovlaštenje, sve što je po njenom vrijednosnom sudu bezvrijedno proglašava se deliktom i postaje predmet sankcije.

Pravne norme i vrijednosni principi refleksija su kolektivnog života i obavezni su za subjekte čije ponašanje kvalifikuju i uređuju. To što pravne norme odražavaju posebne pravne vrijednosti, čijem ostvarivanju teže, samo upućuje na specifičnu funkciju prava u društvenoj zajednici.

LISTA REFERENCI

Bibliografske reference

1. Del-Vekio, Đorđo, *Pravo, pravda i država*, Beograd 1998;
2. Fuller, Lon L., *Moralnost prava*, Podgorica 1999;
3. Hobs, Tomas, *Levijatan*, Beograd 1961;
4. Jering, Rudolf, *Cilj u pravu*, Podgorica 1998;
5. Kelsen, Hans, *Opšta teorija prava i države*, Beograd 1951;
6. Lukić, Radimir, *Osnovni problemi filozofije prava*, Beograd 1972;
7. Lukić, Radimir, *Sistem filozofije prava*, Beograd 1995;
8. Pavičević, Vuko, *Uvod u etiku*, Beograd 1962;
9. Perić, Berislav, *Struktura prava*, Zagreb 1994;
10. Radbruch, Gustav, *Filozofija prava*, Beograd 1998;
11. Tanović, Arif, *Vrijednosti i vrednovanje*, Sarajevo 1972;
12. Visković, Nikola, *Pojam prava, prilog integralnoj teoriji prava*, Split 1976;
13. Visković, Nikola, *Teorija države i prava*, Zagreb 2001;
14. Vrban, Duško, *Država i pravo*, Zagreb 2003.

Full Professor Mirjana Nadaždin Defterdarević, LL.D.

Faculty of Law, University “Džemal Bijedić“ Mostar

THE CONTENT AND SIGNIFICANCE OF THE VALUE-TELEOLOGICAL ASPECT OF THE LAW

Summary

The value estimate as the basis of purpose is the assumption for the overall human activity. In law as well, the purpose of legal actions (as well as the legal norms governing them) justifies the legal objectives that legal entities value as achieving values.

Legal rules regulate people’s conscious behaviour guided by values.

The attitudes to values, which manifest themselves as principles, specific value judgements or objectives, are the necessary content of the legal experience.

Law, in the light of its value-teleological content, especially since the content of the value-teleological consciousness in the legal experience is not unique but is composed of more political-legal ideologies, ruling or not, that exist either in relative harmony or in conflict of varying intensity.

The valuation in law is a gradual and relatively formalized process of simultaneous application of given and a creation of new axiological content in which the value attitude of higher actors represent a forced foundation, but also a very abstract framework for the free valuation of lower actors.

This property of law confronts us with a whole range of questions: Who are the actors who are legitimised to determine the value principles in law, which is the criterion of justice by which the choice of values is law, what are the values inherent to law, is the modus for valuation in law defined, and, in the end, what is the role and significance of the value for law?

The research deals with the issue of content and importance of the value-teleological aspect of law and in its realization, relying on the application of normative and axiological method, and it comes to the conclusion that law is substantially defined by its value-teleological aspect.

It is only with complete awareness of the content, importance and method of evaluation in law that we have the opportunity to visualize and understand the content and the flow of legal experience in all its complexity.

Key words: *Criterion of justice; Legal value; Evaluation procedure in law; Purpose and significance of valuation right.*